

fra Leona Petrovića opet iznova istaklo tezu o hrvatsko-glagoljaškom porijeklu »krstjana«,³⁴ pokušavajući da je potkrijepi tobožnjim benediktinskim karakterom tih redovnika i pretpostavkom o zapaštenom, ali nipošto ne herezičkom kršćanstvu u Bosni — ta okolnost nije više mogla mnogošta promijeniti na prikazanom rezultatu.

Prema mišljenju referenta, koji je također od g. 1950. pridonio više priloga ovoj diskusiji,³⁵ ne može se danas — zahvaljujući prije svega publikacijama Antoina Dondaina³⁶ i podacima kronike priora Suiberta iz g. 1259., koja nije bila dosada dovoljno uzimana u obzir — staviti u pitanje teza Račkoga kao okvir za daljnju obradbu problema. Uza sve to preostaje još uvijek mnoštvo izvanredno važnih djelomičnih problema, rješenje kojih će u svom cjelovitom rezultatu — kako se čini — dovesti do bitnijih korektura spomenute teze.

Premda je dakle osnovno pitanje našlo svoje rješenje u tom pravcu, da je bosanska hereza po svom porijeklu bila bogumilska ili, ispravnije, patarenska, moći ćemo i nadalje s punim opravdanjem govoriti o problemu bogumilstva u Bosni. Od djelomičnih problema, odlučnih za shvaćanje cjeline, ostaju i danas još neriješena ova tri: 1. postanak herezičke »Crkve bosanske«, 2. karakter pojedinih njenih učenja i 3. njezina propast. Diskusija se i dalje nastavlja.*

Fran Zwitter

PROBLEM NARODNEGA PRERODA PRI JUŽNIH SLOVANIH V AVSTRIJI: LEGITIZEM IN NARODNOSTNO NAČELO

Narodni prerod pri Srbih, Hrvatih in Slovencih v Avstriji v drugi polovici XVIII. stoletja in v prvi polovici XIX. stoletja je rešil povsod vprašanje narečja, ki predstavlja osnovo književnega jezika, in vprašanje pravopisa, dvignil je narodni jezik, ki so ga dotlej uporabljali v nekaterih deželah le za potrebe nižjih družbenih razredov, na stopnjo jezika poezije in višje kulturne produkcije sploh, označuje ga razvoj raziskavanj o narodnem jeziku, literaturi, etnografiji in zgodovini. Tu si ne bom prizadeval govoriti o tem gibanju v

³⁴ Dr. fra L. P(etrović), »Krščani bosanske crkve«, Sarajevo 1953.

³⁵ J. Šidak, Oko pitanja »crkve bosanske« i bogumilstva, Hist. zbornik III, 1950 (ocjena radova V. Čorovića, M. Barade, L. Petrovića, Č. Truhelke, F. Šišića, V. Gluša, M. Dinića, D. Taškovskog, N. Radojčića, N. S. Deržavina i D. Angelova, koji su izašli u razdoblju 1940-50). — Bosna i zapadni dualisti u prvoj polovici XIII. stoljeća, Zgodovinski časopis VI—VII (Kosov zbornik), 1952/3. — Pitanje »crkve bosanske« u novijoj literaturi, Godišnjak Ist. dr. BiH V, 1953 (ocjena radova St. Runcimana, Dr. Obolenskog, A. Schmausa, V. Gluša i A. Benca). — Današnje stanje pitanja »crkve bosanske« u historijskoj nauci, Hist. zbornik VII, 1954, i Dodatak tom prilogu u Hist. zborniku VIII, 1955. — Crkva bosanska, Enc. Jug. II, str. 393—396., — Ostalo pogl. u bilješkama 3, 8, 9, 16a i 19.

³⁶ Osim priloga, navedenog u bilj. 6, valja još uzeti u obzir traktat »De heresi catharorum in Lombardia«, koji je A. Dondaine objelodanio u Archivum Fr. Praed. XIX, 1949, pod naslovom: La hiérarchie cathare en Italie I.

* Ovaj je prilog tekst moje »communication«, koju sam 8. IX. 1955. pročitao u sjednici sekcije za srednjovjekovne hereze na X. Internacionalnom kongresu historičara u Rimu. Ovdje mu dodajem bilješke, koje su važne zbog bibliografskih podataka ili nekih novijih podataka, koje sam u referatu prvi put upotrebio. Usp. résumé u Riassunti delle Comunicazioni, str. 213—215, i skraćeni tekst u Atti del X Congresso Internazionale, str. 365—369.

celoti in tudi ne o zvezi med tem gibanjem in med celotnim razvojem družbe; omejil se bom na vprašanje, v kakšni meri ima to gibanje že političen značaj. Literarni zgodovinarji, ki so največ študirali začetke narodnega preroda, po pravici odklanjajo trditev, da so oni enostavna posledica francoske revolucije: narodni prerod se začne pred francosko revolucijo, med njegovimi predstavniki so menihi in janzenistični duhovniki poleg pristašev filozofije XVIII. stoletja.¹ Celo po revoluciji ostane nekaterim predstavnikom gibanja politika tuja, nekateri drugi predstavniki so pa v politiki prepričani pristaši tedanje avstrijske države. Osnovno ideološko vprašanje pri vseh teh predstavnikih je po mojem mnenju vprašanje njihovega odnosa do legitimizma, t. j. naziranja, ki brani obstoječo in tradicionalno oblast, za katero navadno misli, da je božjega izvora, in do narodnostnega načela, t. j. do ideje narodnosti kot politične enote, ki sama odloča o svoji usodi in ki ima pravico bodisi do neodvisne države bodisi vsaj do avtonomije v okviru že obstoječe države, ki zahteva včasih to pravico le za svoj lastni narod in ki jo priznava v drugih primerih tudi drugim narodom in mu je cilj celo federacija narodov. Narodni prerod v smislu narodnostnega načela je pa intimno povezan z borbo za zmagoslavje meščanske družbe, države in kulture, ki jo je na evropskem kontinentu sprožila francoska revolucija.

Izraz Avstrija uporabljam, da bom bolj kratek, v pomenu vseh dežel pod oblastjo Habsburžanov po 1815. Ne govorim o Slovanih pod turškim gospodstvom, katerih vloga je bila osnovne važnosti zaradi prvega srbskega upora 1804, ki je privedel do ustanovitve nacionalne države; toda naš problem je pri njih drugačen. Celo v habsburški monarhiji obstoje v času avstrijskega starega reda važne politične in pravne razlike. Ogrski Srbi uživajo določeno versko in cerkveno avtonomijo na podlagi privilegijev, ki jim jih je Avstrija podelila od 1690 dalje; isti privilegiji so jim obljubili tudi teritorialno avtonomijo z lastnim vojvodo, toda te obljube niso bile izpolnjene in Srbi so živeli deloma v upravnem in socialnem sistemu Vojne krajine in deloma v sistemu ogrskih komitatov; a spomin na te obljube je ostal pri njih vedno živ. Hrvatska uživa v okviru dežel krone sv. Štefana pokrajinsko avtonomijo, ki ima povsem fevdalen značaj: plemstvo, ki je zastopano na pokrajinskem saboru, katerega jezik je latinski, brani svoje privilegije proti centralističnim in absolutističnim prizadevanjem Dunaja in bi želelo priključiti tej fevdalni Hrvatski dežele, ki so ji nekoč pripadale, a so bile tedaj neposredno podrejene Dunaju (Vojna krajina, pozneje tudi prej beneška Dalmacija) ali so pa bile turške (Bosna).² Slovenci so pa bili razdeljeni med več avstrijskih dežel (Štajerska, Koroška, Kranjska, Primorje), ki jih je upravljala birokracija avstrijskega centralističnega absolutizma. V istem položaju so bili Hrvati v Istri in Dalmaciji in pa Vojna krajina. Država avstrijskega starega reda je v določeni meri priznavala oz. tolerirala eksistenco hrvatske pokrajinske avtonomije in srbske verske avtonomije in celo njune teritorialne aspiracije; vse, kar pri njih in pri Sloven- cih prekorači te meje, je za režim nedopustno in izvira iz narodnostnega načela.

Prve simptome narodnostnega načela opazimo takoj po francoski revoluciji. Revolucija ima pristaše sicer le med bogato in izobraženo buržoazijo,

¹ Prim. n. pr. za Slovence I. Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporediteljev, Ljubljana 1935; F. Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih, Razprave Znanstv. društva V—VI, Ljubljana 1930; Isti, Dobrovsky in slovenski prepored, Razprave, hist. sekc. I, Ljubljana 1930; Isti, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, Ljubljana 1929—38.

² Prim. n. pr. Ritterjevo delo Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno caesare, Zagreb 1700.

med inteligenco in med oficirji in celo med plemstvom in duhovščino; oni predstavljajo le zelo ozke krožke in mnogi med njimi ne mislijo na nacionalni vidik, ki bi ga mogla imeti revolucionarna ideologija. Ko se je Avstrija po smrti Jožefa II. najprej poslužila srbskih zahtev kot sredstva pritiska na madžarsko gibanje, nato pa je vzpostavila staro ogrsko ustavo, je nekaj Srbov razumelo revolucionarne ideje v smislu nacionalne države, za katero so pričakovali, da jo bodo ustvarili Francozi. Ideja ilirske države, ki ima tudi nacionalni smisel, se pojavi v Dalmaciji in v Dubrovniku (verjetno pod vtisom primera Italije) brez dvoma pred 1809, morda že v dobi revolucije. Ustvaritev Napoleonovih Ilirskih provinc (1809—13) nima seveda nikakih nacionalnih motivov niti kar se tiče njihovega ozemlja niti zaradi njihovega imena, produkta klasicizma dobe. Vendar so nekateri Francozi imeli pred očmi možnost poslužiti se nacionalnega momenta za cilje svoje politike, deželni jezik je postal jezik osnovnega in srednješolskega pouka in v deželi sami so razumeli ime provinc v nacionalnem smislu, govorili so o »oživljenju« stare, baje slovanske Ilirije in o njenem širjenju v avstrijske in turške dežele, ki v njih prebivajo isti narodi. Gre za idejo in ne še za gibanje. Ideološki pristaši Francozov so pri vseh narodih provinc tisti, ki so simpatizirali z revolucijo, ideološki nasprotnik je tudi pri vseh narodih predvsem večina plemstva in duhovščine. Ruska politika in, v manjši meri, avstrijska politika se prilagodita novemu položaju. Knez Adam Czartoryski (1770—1861), o katerem bom še govoril, se bavi kot zunanji minister Aleksandra I. (1804—06) s projekti slavenosrbskega carstva pod perspektivo nevarnosti, ki jo francoske ideje svobode in francoska propaganda predstavljajo za vpliv Rusije na pravoslavne v Turčiji; zato je potrebno opustiti načrte ruskih aneksij in delitve turškega cesarstva in podpirati ustanovitev nacionalnih držav, avtonomnih v notranjih zadevah in pod rusko »fevdalno nadoblastjo« v zunanji politiki.³

Narodni prerod avstrijskih Slovanov pred 1848 so že sodobniki smatrali za kulturno in ne politično ali socialno gibanje. Notranjo oviro za politično gibanje v revolucionarnem smislu predstavlja dejstvo, da gre za po večini kmetске narode, nadalje znaten delež duhovščine (in na Hrvatskem tudi dela plemstva) v narodnem prerodu, in dejstvo, da je buržoazija še malo razvita in v nekaterih deželah ali tujega izvora ali kozmopolitske orientacije in da je v teh deželah nacionalna orientacija buržoazije in laične inteligence šele v začetkih. Zunanjo oviro predstavlja dejstvo, da avstrijski režim dopušča nacionalno gibanje le na kulturnem področju, kjer ga sicer tudi strogo kontrolira, in da je vsako izražanje mnenj, ki bi stremela za spremembo političnih uredb, prepovedano. A tudi politične uredbe niso enake v vseh deželah, kar je zelo važno tudi za nacionalno gibanje.

Cilj ilirskega gibanja na Hrvatskem je ustvaritev skupnega književnega jezika in skupne literature za vse Južne Slovane (z Bolgari vred) pod imenom ilirskega jezika in literature. Ta cilj ni bil dosežen. Vendar pa pomeni ilirizem novo dobo v razvoju hrvatske literature in nacionalne kulture, ustvaril je enotnost književnega jezika Hrvatov in Srbov, on pomenja novo dobo tudi v razvoju jugoslovanske ideje in ko se polagoma opuščajo izrazi ilirski in Ilirija, se začno že pred 1848 v istem smislu uporabljati izrazi jugoslovanski in Jugoslavija. S političnega stališča pa predstavlja izhodiščno točko dejstvo, da začno Madžari po vzpostavitvi njihove stare ustave 1790 uvajati na mesto latinščine madžarščino kot jezik uprave in pouka, kar je na Ogrskem dovršeno po 1830.

³ Prim. za to dobo mojo študijo *Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces Illyriennes* (separat študije, ki je izšla pod naslovom, danim od redakcije, *Illyrisme et sentiment yougoslave* v *Le Monde Slave*, Paris 1933, tome II) in tam citirano bibliografijo.

Predstavniki hrvatskih fevdalnih uredb že od začetka odklanjajo vsak poskus, da bi se madžarščina uvedla tudi na Hrvatskem, oni branijo latinščino in včasih mislijo na možnost, da bi uvedli hrvaščino. Po 1830 postane borba bolj srdita, to je že borba za kompetence in teritorij hrvatskih fevdalnih uredb na eni strani, ogrskih (ali skupnih) na drugi strani. Plemstvo na Hrvatskem se loči v dve politični stranki, narodno in madžaronsko. Ilirsko gibanje daje novo moč opoziciji proti madžarskim prizadevanjem. A njegov politični program je le obramba »municipalnih prav« Hrvatske. »Disertatia« grofa Janka Draškovića od 1832, ki se označuje kot glavni tekst političnega programa gibanja, vsebuje v bistvu le zahtevo, da se Hrvatski priključi Vojna krajina, Dalmacija, Reka in po milosti kralja tudi kraljestvo Ilirija (večina slovenskih dežel), ker je jezik tam podoben onemu na Hrvatskem, v bodočnosti morda tudi Bosna, ki je še turška — tradicionalne zahteve hrvatskega plemstva, ki jih najdemo že v Ritterjevem delu (1700). L. 1842. neke publikacije narodne stranke izrečno izjavljajo, da je ona ilirska le v kulturnem oziru, medtem ko njen politični program vsebuje le obrambo hrvatskih »municipalnih prav« v okviru obstoječe ogrske ustave. Avstrijski režim, ki seveda ni ustvaril ilirskega gibanja, ga more tolerirati in včasih (ne vedno) podpirati kot protiutež madžarskemu gibanju, predvsem Kossuthovemu, kolikor ostane v kulturnem okviru in v okviru obstoječe ustave, medtem ko je vsaka drugačna tendenca zanj nedopustna. Ali je pa ta politični program narodne stranke iskren ali samo taktičen maneuver? Ni dvoma, da člani narodne stranke kakor n. pr. škof Haulik ali baron Kulmer, ki so se uprli madžarskim prizadevanjem, ne mislijo niti na odpravo fevdalnega sistema niti na reformo hrvatskega sabora, ki ima čisto fevdalno strukturo, niti na prelom ustavnih vezi z Ogrsko in da so lojalni do svojega kralja. Na drugi strani je v stranki nekaj bogatih meščanov in predvsem mladih inteligentov, za katere je ugotovljeno, da imajo liberalne nazore in da se njihov ilirizem ne omejuje na jezik in na kulturo. Oni objavljajo 1844 in 1845 v Beogradu brošuro in list, ki ju tajno širijo na Hrvatskem in kjer zahtevajo uvedbo narodnega jezika, reformo sabora, posebno od Ogrske ločeno vlado za Hrvatsko itd. Konservativci in Dunaj reagirajo takoj: oni popuščajo narodni stranki (n. pr. uvedba narodnega jezika v upravo in v šole 1847); a istočasno je baron Kulmer organizator zbližanja desnega krila narodne stranke in madžarskih konservativcev pod zaščito dunajskega dvora, zato da bi se borili proti madžarskim liberalcem in — če potrebno — tudi proti levemu krilu narodne stranke. To krilo se hoče organizirati že 1847, vendar tega še ne stori; vendar je pa dejstvo, da obstojita v narodni stranki v resnici dve struji, kakor tudi da je akcija Kulmerja velikega pomena za razumevanje revolucije 1848 na Hrvatskem.⁴

Ogrski Srbi uživajo sedaj le zelo omejeno versko in cerkveno avtonomijo in so še bolj izpostavljeni poskusom madžarizacije. V srbskem narodnem prerodu zavzemajo v kulturnem oziru prvo mesto. Kar se tiče političnih nazorov, je naše vprašanje za razdobje pred 1848 malo raziskano, vendar pa moremo trditi, da so ostali njihovi vidni predstavniki, kljub eksistenci Srbije, lojalni do Avstrije, da pa na drugi strani gibanje srbske omladine, ki se začne tako v Srbiji kakor na Ogrskem neposredno pred 1848, ni čisto literarno in da ima tudi izrazito liberalen in nacionalen političen značaj.

⁴ Za politični aspekt: F. Šišić, Hrvatska povijest III, Zagreb 1913; F. Šišić, Hrvatski ilirizam — njegova politička strana, Bratstvo 12, Beograd 1921; Le centenaire de l'illyrisme (Le Monde Slave XII, 1935, t. II in III), predvsem M. Warnier, Illyrisme et nationalisme croate; J. Horvat, Politička povijest Hrvatske I, Zagreb 1936; V. Bogdanov, Društvene i političke prilike u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949.

Tudi pri Slovencih ima narodni prerod do 1848 kulturni značaj. Delež slovenskega jezika pri osnovnošolskem pouku, stolica tega jezika na liceju, dovoljenje za izdajanje nepolitičnega lista — koncesije te vrste so edine, ki jih režim daje, vsaka zahteva, ki bi bila bolj dalekosežna, bi bila sumljiva »panslavizma«. Večina »slavistov«, sestavljena predvsem iz duhovnikov, je brez dvoma lojalna do režima. Avstroslavizem učenjaka Kopitarja, ki je v politiki pristaš obstoječega režima, obstoji v upanju, da bo vlada podpirala delo slavistov na kulturnem področju in se razlikuje od idej prvega zgodovinarja Slovencev Linharta, ki je izrazil 1791 v predgovoru svoje knjige, na mestu, ki je bilo deloma črtano po cenzuri, idejo o Avstriji kot po večini slovanski državi v smislu nove organizacije te države. Vendar pa obstoje tudi med nacionalnimi Slovenci mali krožki, sestavljeni predvsem iz intelektualcev in študentov, ki imajo opozicionalne nazore; Prešernova pesem Zdravljica iz 1844, ki izraža jasno idejo oborožene borbe za osvoboditev Slovencev in bodoče federacije svobodnih narodov, je nastala, kakor se zdi, pod poljskim vplivom.

Kar se tiče odnosov z liberalnimi in revolucionarnimi gibanji drugih narodov pred in med revolucijo 1848/49, si n e m š k a leвица in center, ki hočeta bodisi uničiti Avstrijo bodisi podrediti jo popolnoma nemškemu Bundesstaat-u, predstavljata novo Nemčijo v geografskem okviru starega Reicha in Nemške zveze, t. j. z vključitvijo čeških in slovenskih dežel in s Trstom kot sredozemskim pristaniščem; na vzhodu od te Nemčije bi bila Ogrska v okviru svojih historičnih meja. Jasno je, da sporazum južnoslovanskih nacionalistov s takim programom ni bil mogoč. Na O g r s k e m je Kossuthovo opozicionalno gibanje ustvarilo nov socialni red in novo državo, a sporazum prav tako ni bil mogoč, ker to gibanje vztraja na programu centralizirane ogrske države v okviru njenih historičnih meja in ker vodi politiko madžarizacije; radikalni inteligenti in kmetska gibanja, ki se zavzemajo za enake pravice za vse narodnosti, ne predstavljajo pomembnega faktorja. Sodobni avstrijski uradni dokumenti označujejo praviloma vsako slovansko politično gibanje z imenom panslavizem in za nekatere historike so ta gibanja še vedno produkt politike carske vlade. V resnici je r u s k a vlada sicer res poslala nekaj učenjakov v Avstrijo zaradi raziskavanj in nekaj podpirala slovanske študije, a njena politična ekspanzija ni usmerjena proti Avstriji, legitimistični avstrijski Slovani so zanjo katoliki in nelegitimistični Slovani revolucionarji; ruski panslavisti predstavljajo le ozke krožke brez političnega vpliva. Isti motivi so bili odločilni tudi pri avstrijskih Slovanih za njihovo stališče do Rusije in zato je pri slovanskih gibanjih mnogo izrazov simpatije do velikega slovanskega ruskega naroda, ni pa resne politične akcije, ki bi se hotela opirati na Rusijo. Bolj važna je jugoslovanska politika p o l j s k e emigracije, ki jo vodi A. Czartoryski v svojem Hôtel Lambert v Parizu. Kneževina Srbija se smatra po 1842 za jedro bodoče države, ki bi obsegala Južne Slovane Turčije in Avstrije (le Slovenci se skoraj ne omenjajo). Treba je pripravljati, a ne pospeševati padeč Turčije, zato da se prepreči, da ne bi postali Rusija in Avstrija in ne ta nova država njen dedič. Prav tako je treba pripravljati padeč Avstrije z akcijo pri avstrijskih Južnih Slovanih in s poskusom sporazuma z Avstriji sovražnimi Madžari, če je to mogoče. Treba se je s posredovanjem Poljakov opirati na Francijo in morda tudi na Anglijo, ki bi bili pripravljani postaviti tako državo, ki bi ne bila orodje Rusije, na mesto poginu zapisanega turškega cesarstva. Agenti Czartoryskega, predvsem Čeh F. Zach vplivajo na srbskega državnika I. Garašanina. Njegovo »Načertanije« iz 1844 je v bistvu Zachovo delo, vendar pa je Garašanin iz Zachovega teksta izpustil skoraj vsa mesta, ki se tičejo avstrijskih Južnih Slovanov, njegov program in njegova akcija pred 1848 se omejujeta na Turčijo, kar morda pojasnjuje tudi stališče Srbije v revoluciji 1848. Kljub

temu obstoji v Beogradu tajno društvo, ki deluje v smislu integralnega programa, med njegovimi člani so Hrvati in ono ima tam svoje zveze. Ideje »Velike Ilirije« najdejo odmev v Franciji (Revue des Deux Mondes, predvsem H. Desprez). Italijanski liberalci in revolucionarji imajo pred in v času revolucije 1848 ugodno mnenje o gibanju avstrijskih Slovanov, ki ga smatrajo za v bistvu politično gibanje (izjave G. Mazzinija, N. Tommasea, F. Dall'Ongara, P. Valussija, lista Il Precursore in Fratellanza dei Popoli v Benetkah, Italo-slovansko društvo v Torinu), a mi vemo še malo o konkretnih političnih odnosih med njimi in med slovanskimi levimi gibanji. — V revoluciji 1848 igra program poljske emigracije svojo vlogo kot najbolj radikalen nacionalni program avstrijskih Južnih Slovanov; prevladujoča ideja pri njih je pa ideja nove Avstrije kot federacije narodov, kjer bi Slovani igrali seveda veliko vlogo, ideja, ki je nastala ob začetku revolucije skoraj istočasno v Pragi in v Zagrebu.⁵

V času revolucije 1848/49 je bil nacionalni program Slovencev delo laičnih izobražencev in liberalnih študentov ter tudi nekaterih duhovnikov — pristašev katoliškega liberalizma; nanj vpliva Palacky in on vsebuje zahtevo po avtonomni Zedinjeni Sloveniji v okviru Avstrije kot federacije narodov, včasih tudi po enoti, ki bi združevala vse Južne Slovane v Avstriji; njegovi pristaši se bore — primeroma uspešno — proti volitvam v frankfurtski parlament v slovenskih deželah in proti priključitvi Avstrije Nemčiji. Konservativci, med njimi bodoči voditelj slovenske stranke Bleiweis in glavni organizator poljudne slovenske književnosti škof Slomšek, nasprotujejo v začetku taki politiki in zahtevajo le več pravic za slovenski jezik v upravi in v pouku; Slomšek postavi proti principu suverenosti naroda princip božjega izvora vsake oblasti in obsoja narodnostno načelo v Italiji, v Nemčiji, na Ogrskem in tudi pri slovanskih narodih. Narodnost je zanje kulturno načelo, za eno strujo duhovščine pomeni ona celo ohranjanje tradicionalnih običajev, jezika in vere v smislu nekaterih nemških romantikov in ruskih slavjanofilov (Volksgeist proti Volkssouveränität po Fr. Meineckju).⁶

Struje v hrvatskem in srbskem gibanju v času revolucije, ki je tako važno za vso Avstrijo, predstavljajo v tem času enega najbolj diskutiranih problemov v jugoslovanski historiografiji, ki mora še razjasniti več važnih vprašanj. Kar se tiče Jelačića, ki ga Springer, Eisenmann in Friedjung označujejo po pravici kot bolj cesarju zvestega oficirja kakor pa hrvatskega patriota, vemo zanj danes, da je postal ban na podlagi sporazuma med dvorom, madžarskimi in hrvatskimi konservativci in da je nato Gaj sugeriral njegovo izvolitev Hrvatom; hrvatski konservativec baron Kulmer je imel odločilen vpliv na njegovo politiko. Na drugi strani se nekateri hrvatski konservativci v začetku abstinirajo, notranja politika, sabor in tisk so v veliki meri pod vplivom liberalne levice,

⁵ Prim. n. pr. M. Handelsman, La question d'Orient et la politique yougoslave du prince A. Czartoryski après 1840, Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques, 89^e année, 2^e sem., Paris 1929; Isti, La politique yougoslave du prince Czartoryski entre 1840—48. I. Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres, classe de philologie, classe d'histoire et de philosophie, année 1929, Cracovie 1929; D. Stranjaković, Načertanije Ilije Garašanina, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu IV, 1931; Isti, Vlada ustavobranitelja 1842—1853, Beograd 1932; Isti, Kako je postalo Garašaninovo »Načertanije«, Spomenik Srpske kr. akademije 91, drugi razred 70, Beograd 1939; Isti, Srbija privlačno središte Jugoslovena, Srpski književni glasnik n. s. 61, Beograd 1940; J. Šidak, L'hôtel Lambert et les Croates, Annales de l'Institut français de Zagreb VI—VII, 1942—1943; J. R. Thim, Die Gründungsversuche Jugoslawiens 1848/49, Ungarische Jahrbücher I, 1921.

⁶ Za ta vprašanja pri Slovencih prim. Fr. Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, Zgodovinski časopis I, 1947.

nepriznanje ogrske vlade je njeno delo. Pri Srbih so nacionalne zahteve njihovih tradicionalnih predstavnikov zelo zmerne; zahteva po avtonomnem ozemlju, prevzem oblasti v civilnih in vojaških upravnih enotah, organizacija oboroženega upora proti ogrski vladi so delo liberalca Stratimirovića in liberalnih študentov in patriarh Rajačić pristane šele pod njihovim pritiskom. Povsod se govori o jugoslovanski državi, a nacionalni program vseh teh gibanj ostane program avtonomnega hrvatskega in srbskega ozemlja in celo ozemlja, obsegajočega vse avstrijske Jugoslovane, v okviru Avstrije, ki se jo pojmuje kot federacijo narodov. Ta zmerni program je tudi program srbske vlade, ki se je pod pritiskom Rusije odpovedala svojemu načrtu organizirati upor v pokrajinah pod turško oblastjo. Dvor na Dunaju in v Innsbrucku v začetku javno obsoja ta gibanja in omahuje v svojih zaupnih navodilih. Šele pozneje, pred in v času preloma z Ogrsko, dvor odobrava ta gibanja in dobi odločilni vpliv nanja, na Hrvatskem preko Jelačića, pri Srbih preko patriarha, ki je odstranil Stratimirovića z oblasti. Ko pa postajajo obrisi nove centralistične, nemške in absolutistične Avstrije bolj jasni in ko Srbi in pozneje tudi Hrvati izgublajo avtonomijo, ki so jo bili prej v resnici uživali, pa postajajo vzporedno s tem zastopniki levece bolj dostopni za politiko Czartoryskega, ki jo podpirajo tudi poljski demokrati in včasih francoska vlada, t. j. za načrte sporazuma z Madžari in upora proti Avstriji v jugoslovanskih pokrajinah. Kossuth pa je v začetku odklanjal vsaka pogajanja, pozneje pa koncesije, ki so jih ponujali madžarski predstavniki, niso bile mišljene iskreno.⁷

Po 1860 narodnostno načelo popolnoma zmaga v političnem delu srbskega voditelja Svetozarja Miletića (1826—1901) in v liberalnem, radikalnem in včasih socialističnem gibanju Ujedinjene omladine srpske; pogajanja z Madžari in projekti antiavstrijskih rešitev so le še vprašanja politične oportunitete. Pri Hrvatih igra legitimizem neko vlogo pri političnih strankah, ki iščejo kompromis bodisi z Dunajem ali pa z Budimpešto, sklicujoč se pri tem na hrvatsko zgodovinsko pravo in težeč za avtonomno Hrvatsko; to pa tedaj ne velja za stranko pravašev, ki je izrazilo antiavstrijska in antimadžarska, ki je pa s svojo ideologijo zgodovinskega prava in s svojim izključno hrvatskim nacionalizmom podobna madžarskim kossuthovcem. Pri Slovencih je za naše vprašanje važna razlika med konservativno in pozneje klerikalno stranko na eni in med liberalno stranko na drugi strani. Konservativci se bore za slovenski jezik v pouku in v upravi, toda oni se vežejo na fevdalno-klerikalni tabor in na njegov program historično-političnih individualitet in sprejemajo le naknadno in za malo časa program Zedinjene Slovenije kot nacionalne enote. Oficialni program liberalcev je Zedinjena Slovenija v okviru Avstrije, v njihovi praktični dejavnosti je mnogo oportunitizma, po svojem notranjem prepričanju pa sploh niso pristaši Avstrije. — Uresničenje antiavstrijskih projektov se pričakuje najprej od Napoleona III., po 1866 od propada Avstrije v revanšni vojni proti Bismarcku, ki bi omogočila vsaj Srbom in Hrvatom, da dosežejo nacionalno osvoboditev z vojno proti Madžarom, in končno obstoje tudi upanja v Rusijo, ki ostanejo seveda zelo nedoločena. Z relativno stabilizacijo Avstro-

⁷ Prim. dela, citirana pod 4) in 5) in poleg njih n. pr. D. M. Pavlović, Srbija i srpski pokret u Južnoj Ugarskoj 1848 i 1849, Beograd 1904; F. Šišić, Kako je Jelačić postao banom, Jugoslavenska knjiva VII, Zagreb 1923, knj. II; V. Bogdanov, Nacionalni i socijalni sukobi Vojvodana i Madžara 1848—49, Zagreb; Isti, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49, Zagreb 1949; Isti, Nacionalni pokreti 1848, Republika IX, Zagreb 1953; Gradja za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848—1849, Srpska akademija nauka, Gradja VIII, Ist. inst. 7, Beograd 1952 in predgovor R. Perovića v tej knjigi; gradivo za levico 1848, publicirano v Gradja za povijest književnosti hrvatske, knjiga 16, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948.

Ogrske po 1871 se začenja doba prevladovanja političnega oportunitizma, v času imperialističnih konfliktov v začetku XX. stoletja postanejo ti problemi znova pereči. Legitimizem najde svoj zadnji izraz v trializmu, narodnostno načelo pa v jugoslovanskem revolucionarnem gibanju.

Naš problem je važen za vse dežele nekdanje monarhije, morda z izjemo Galicije in Lombardije — Benečije, kjer je bila avstrijska aneksija preveč recentna, da bi omogočila postanek iskrenega legitimizma. Samo za legitimiste je eksistenca monarhije baza političnega razmišljanja. Razume se, da vsi nelegitimisti niso nasprotniki monarhije. Nemška liberalna buržoazija daje praviloma Avstriji, kjer ima ona prevladujočo vlogo v notranji politiki (predvsem pred 1879) in ki je zaveznica Nemčije (po 1879), prednost pred nevarnostmi, ki bi bile posledica njenega razpada. Madžarski liberalci dajejo iz podobnih motivov realni uniji z Avstrijo prednost pred neodvisno Ogrsko. Češki in slovenski liberalci, ki se smatrajo za zatirane in ne goje nikake ljubezni do Avstrije, ji dajejo vendar prednost v primeri s perspektivo priključitve svojih dežel Veliki Nemčiji. Jadransko vprašanje igra pri slovenskih in hrvatskih liberalcih podobno vlogo. Liberalni in socialnodemokratski kozmopolitizem »historičnih narodov« vpliva tudi na druge narode, ki se od njega le polagoma emācipirajo. V situacijah relativne stabilnosti politiki praviloma izbirajo raje male prednosti oportunistične politike kakor pa nevarnosti odkrite antiavstrijske politike in zato obstoji skoraj povsod konflikt med radikalno mladino in med oportunističnimi politiki. Ker učinkujejo praviloma vsi ti motivi istočasno, je razumljivo, da obstoji pred 1914 malo političnih skupin, ki so odkrito sovražne eksistenci monarhije, in da vrsta kritičnih opazovalcev ni predvidevala njenega propada. In vendar gre v teh primerih le za politične račune v določeni situaciji. Prava baza je legitimizem birokracije, armade, cerkve in plemstva, »štirih stebrov avstrijske države« (L. Eisenmann), ki je pa vedno bolj v dekadenci. Za buržoazijo in za proletariat ta ideologija in ta miselnost vedno bolj izgubljata vsak smisel. Zgodovinarji že dolgo poznajo pomen legitimizma za Avstro-Ogrsko in tudi vso razliko, ki obstoji med legitimistično državo in med vsako idejo federacije narodov. Vendar se mi pa zdi, da še vedno pretiravajo pomen individualnih dogodkov in faktorjev in da podcenjujejo važnost teh ideoloških razlik, ki so izraz mentalitete različnih družbenih razredov in ki po mojem mnenju predstavljajo osnovni, sociološki faktor problema.